

KIS-798 – Ergraf ar saviad kenderc’hañ

(GE – 21 07 03)

E 1970 e voe evit ar wech kentañ anv a *saviad kenderc’hañ*¹. Anat oa war an termen levezon an doazhadur marksek. Hervez MARX, e vez ar vuhez kevredadel, politikel, kefredel keflen da luniad armerzhel ar gevredigezh, spisoc’h : e dalc’h ar c’heñverioù kenderc’hañ o ren etre ar renkadoù anezhi. N’eo ket an dro gentañ ma teue ul liv marksour war ul luskad breizhek. Ken abred ha 1930 e kenveze div redenn emsavel e Breizh : diouzh un tu al luskadoù a vuke d’an emrenerezh, ken politikel, ken yezhel, en ur lezel e-maez kont an argraf kevredigezhel (dieubomp ar vro diouzh ar sujidigezh, pledet e vo gant ar c’hudennoù all da c’houde) ; diouzh an tu all al luskadoù mennet da enskrivañ Breizh e-touez ar broioù proleter, da c’houde e-touez broioù an Trede Bed, ha da arloañ outi un dialektik renkadel, ar genderc’h-erion vreizhat korvoet o tont da geflusker un dispac’h dieubiñ (oc’h advevaat en ur ser ar brezhoneg, yezh proleterion ar maezioù). Nag an eil redenn nag eben avat ne dostajont d’o fal ha gwerso eo steuziet diwar ar mogerioù al luganoù ken *Bretagne libre*, ken *Bretagne colonie*.

Amkan an emrenerion broadel pe renkadel oa gounit ar boblañs d’o mennozioù. O mennozioù avat n’o deveze ket skog war ar boblañs, ne evodent ket eus tennderioù buhez ganti, eus keñverioù kenderc’hañ beziat enni — na muioc’h eus ur c’henderc’hañ renet gant an emrenerion o unan. Edod dirak embregadennoù kealiadel, o hekleviñ ouzh emsavioù broadel an 19^t kantved pe ouzh gweriniezhoù pobl an 20^t, oc’h amkanañ dreveziñ fiñvadoù aet pe o vont da get, o c’houl amoug keñverioù kenderc’hañ bet deskrevet e lec’h all.

Ur wech c’hoazh e voe lakaet an istor war e dreid. N’eo ket diwarbouez dezreadennoù kealiadel. Diwar un anreadenn andassell ne lavaran ket, a c’haller goude taol dezgeriañ e rezh un aters : ar fiñvadoù a stader e Breizh ez eo ar *Mouvement breton* unan eus o azonoù, a glasker displegañ dre o

¹ Sl. “Pevar stael an dispac’h”, *Emsav* 40, Ebrel 1970, pp. 113-135.

hevelebiñ ouzh fiñvadoù istorel all, a wisker warno kealiadoù evodet eus istorioù all, penaos o intent e termenou a genderc’hañ ? Aters empleg a voe klasket respont dezhañ, n’eo ket dre an tebouezañ nag an dodennañ, met dre ar c’henderc’hañ end-eeun. Eilpennadur a voe : ar mennozioù sklaer met treuzplaket ma strived en aner d’ober meiz drezo war skoulmad an tennderioù teñval gaonac’h kludet a remziad da remziad e don ar gedvuhez vrezhon a leze al lec’h gant ur goulun nevez. Roet e voe an tevet d’ur c’henderc’hañ digunvez na oa e mod ebet ur c’henderc’hañ armerzhel, na veze ket sellet evel ur c’henderc’hañ zoken, ar c’henderc’hañ yezh, dikoc’h : ar c’henderc’hañ lavarel. Hag eñ renet e Breizh abaoe tri c’hantved — met lakaet gant e obererion d’ur *c’henderc’hel* hep mui — e voe anavezet a-benn ar fin diorreerezh ar brezhoneg evel ar c’henderc’hañ boniek en araez da bourchas ur blein trevnañ d’an tennderioù sonnet a seize ar gedvuhez. Nann ar brezhoneg, bruzun idiomou toc’hor, met ar c’hrouiñ brezhoneg a roas staelad istorel louet d’ar fiñvadoù na baouezont ket a waskañ Breizhiz a-dreuz d’ar c’hantvedoù. Muioc’h zo, hag amañ evit gwir emañ an eilpennadur : ober eus ar c’hrouiñ ur remed d’ar c’hleñved brezhon zo gwelout un arvez deberzhel hepken ; kewiroc’h eo ober eus ar c’hleñved brezhon un dro evit ar c’hrouiñ da zazbriañ mab den er c’horn-mañ eus ar bed. Ar c’henderc’hañ lavarel a zifluk evel rozenn SILESIUS “dre benn ma tifluk²”, e-giz pep krouiñ diles. Muioc’h arbenn ne oa ket evit ma pegfe tan ar c’hrouiñ en ur yezh war he zalaroù.

An eilpennadur ne voe ket kaset da benn en un devezh, en ur c’hantved zoken. Daoust ma ouestle lignezoù labourerion o buhez d’ar c’henderc’hañ brezhoneg, ne voe ket eus hemañ betek fin an eil Brezel bed estreget un obererezh lec’hel hep dremmwel istorel. An durc’hadur damkanel kentañ a voe roet dezhañ er bloavezhioù ugent gant Roparz HEMON pa vonnas ar c’hrouiñ *dre* ar brezhoneg evel alc’houez ar frankiz o tigeriñ da Vreizhiz dorioù an hollved. Hevelep egin a gealiad piaouel a chomas kafunet un hanter gantved c’hoazh, sachet warnañ kealiadoù kozh, broadelour, dispac’helour, stadelour... Dre zezrannañ ankevazasted ar re-mañ avat o devoe emsaverion — kenderc’herion brezhoneg — ar bloavezhioù c’hwegont an dro da vont donoc’h er veizidigezh eus ar pezh a raent. Ur c’hammed nevez e voe savelañ ergraf ar saviad kenderc’hañ.

² Sl. La-12, p. 211, n. 2.

Hemañ, o tisoc'h eus adkemeridigezh doazhadur MARX evit a sell roll diazez ar c'henderc'hañ, a verke un eilpennadur all, hini ar sell marksek. A-c'hin da hemañ e todad e vez ar c'henderc'hañ armerzhel, hag eñ kementadel ha yoc'hek, eilvet bepred e-keñver ar c'henderc'hañ denel ent strizh, doareadel bepred, arskarek. Evit ober gant gerioù MARX, e haerad ne vez ket desavelet an dreistframm evel un adsked, un iskenderc'h eus an danframm. Hogen pezh a zo kentañ eo an hontkenderc'hañ, andon ar bed, neveziñ peurzalc'hus ar bed. Alese, an daouad kevenep ma vez kantet oberoù mab den : hontkenderc'hañ, nevezus, hag askenderc'hañ, trezalc'hus da amveziadoù an hontkenderc'hañ. Hep gouzout dimp, ez adkavemp doazhadur sant Aousten : “Krouet e voe mab den evit ma ve un derou³”, adkemeret en hon amzer gant Hannah ARENDT⁴. Hon diaraogerion o doa diazezet ar yezh a arveremp — hep anzav ar parzh a grouidigezh, a hontkenderc'hañ a oa eus o ferzh en he diazezadur, rak pec'hed eo ar c'hrouiñ da veno an emblegoni. D'hon tro, oc'h ensammañ ar yezh degouezhet en hon c'herz, e kasomp pelloc'h he diorreidigezh. Dindan “ensammañ” — “kas pelloc'h” ez eus da intent “askenderc'hañ” — “hontkenderc'hañ”. Alese e teu war wel un arvez all, ar bonveziad⁵. An hontkenderc'hañ a ampleg un diazez araezus, un danvez lañsus d'ar c'hrouiñ. VALLÉE a bourchasas d'ar brezhoneg loazioù geriadurel, stelladoù rakgerioù ha lostgerioù, a zodennas reolennoù gramadeg. Hevelep frouezh eus e labour, bet kaset a daolioù hontkenderc'hañ, a

³ “Initium ut esset creatus est”. Dodad hemañ a oa ivez en un diarsell all e kreiz preder TANABE e dibenn e vuhez : “Freedom is realized only through creative action initiated in nothingness and located in the future ; it is absolutely spontaneous action developing out of nothingness”, *Philosophy as Metanoetics*, University of California Press, 1986, p. 118 (meneget e saozneg e La-14, p. 309, e brezhoneg, p. 307).

⁴ Sl. KIS-755 – Gwirioù mab den hervez Hannah Arendt, La-15, pp. 134-148. En he oberoù, e *The Origins of Totalitarianism* (1951) pergen, e tiskouez Hannah ARENDT n'emañ diazez gwirioù mab den nag en natur nag er gevredadelezh, met bez' ez int “frouezh an imbroud denel”, n'int dezreet eus netra en o diagent, gant gerioù all : hontkenderc'het int bet.

⁵ Savelet e voe keal ar *bonveziad* e 1967 : “Ken ma c'hellomp sellout e pep ober, e pep ober emsavel da nebeutañ, un diavaez hag un diabarzh, an diavaez o vezañ ar frouezh douget gantañ, an diabarzh o vezañ an endoniad oberoù tremenet bezant ennañ. [...] Dielfennañ an Emsav zo enta dielfennañ da gentañ an endoniad-se, ar bonveziad-se” (*Emsav 7*, p. 169). Sl. ivez an arnod da loañ ar *bonveziad* e-barzh un daolenn rummata eus ar “c'heñverioù arbennel, emframmel, h.a.” in KIS-087 (1973), La-05, pp. 56-59, p. 59 pergen.

zegouezhas gant *Gwalarn* ha ganimp ha kentañ a rejomp voe o ensammañ en hon yezh, o askenderc'hañ, o adkemer ivez evel diazez d'al loc'hañ etrezek krouadennoù nevez — e ser un disgorren⁶, un distrujañ-krouiñ : hontkenderc'hañ a renjomp diwar hontkenderc'hadoù VALLÉE deuet en hon c'herz e rezh bonveziadoù. Naouiñ a ra ar bonveziad hag an hontkenderc'hañ evel an daou vailh elfennel eus ar pezh hon eus anvet an hil istor⁷. Diac'hinek eo ergraf an hil istor : an hontkenderc'hañ, nevezus dre anien, o tegas enta bep taol un durc'hadur digent d'an ober ha d'ar preder, zo anrakweladus, ansteuñvadus, anleviadus ha koulskoude e steuñv ar startañ gwiad a ve adreuz d'ar c'hantvedoù. Keit ma teu an hontkenderc'hañ da azlañsañ ar sevenadurioù, e vevont ; kerkent ma paouez, ez eus troc'h d'o hil, fin d'o istor, e varvont.

Ha ne ven ket amañ oc'h adlavarout kement a zo bet diskleriet abaoe ouzhpenn tregont vloaz a-zivout ar saviad kenderc'hañ ? Ur mennoz sklaer anezhañ hor boa e 1970 : emdroc'het oamp diouzh ar gevredigezh ken politikel, ken keodedel o ren ha labourat a raemp da grouiñ egin ur gevredigezh nevez. An kez krouiñ, a raemp anezhañ kenderc'hañ, war un dro gant an emdroc'h hor boa graet a spire da zespizañ hon saviad a genderc'herion. Hogen, perak ur gevredigezh nevez ? Al lusked brogar a oa bet en orin hon embregadenn a vire ouzhimp a lakaat an aters hag a zistremen par an deberzh. Krouiñ n'en doa ster evidomp nemet evel krouiñ ur vro. Neoazh, e kemm ouzh ar vroadelourion na hetent nemet trebaderezh ar vro veziat, e vennemp genel ur vro nevez — e ser hevelep iziunad diveziadek e tiwanas keal an hontkenderc'hañ. Hemañ, dre berzh an dedreiñ merket gant loezidigezh *Emsav Stadel Breizh*⁸, a gavas an dro da dremen eus stern deberzhek ar vroad da stern retvezek mab den : haeret e voe n'eo den an den nemet e kement ma 'z eo krouer⁹. Evel m'emaon o paouez e ziskouez ez eo an hil istor

⁶ A-zivout an termen hegeliiek-mañ, hiroc'h a vo kavet dre zaveoù Gerva prederouriezh La-14, p. 402.

⁷ Keal an hil a nodas e 1973 e ser kevenebiñ un hil renkadel hag un hil tudadel (*Emsav* 73, p. 35) ; meneg kentañ eus an hil istor a gaver er frazenn : “Emsav ar bloavezhioù pemont, o treistbevañ da zistruj an eil Emsav broadelour, a daole goulou war un hil istorek bezant endeo en eil Emsav, e galloud evit e lod brasañ, ha diforc'h diouzh an hil broadelour” (*Emsav* 75, p. 79).

⁸ Sl. La-16, p. 35, n. 11.

⁹ A-zivout kealioù an *den krouer* hag an *den loue*, sl. La-13, p. 118 & La-15, p. 111.

kevampleg d'an hontkenderc'hañ. An elfennoù oc'h amparañ gwiad an hil istor, al lavar kent, ar sevenadur graet, an holl stummoù ha deveradoù anezhañ evel ar vroadelezh, an azlammoù diwarnañ evel al leviadurezh kevredadel, armerzhel, kulturel zo askenderc'hadou e dilerc'h an hontkenderc'hañ, en araez da bourchas bonveziadoù. Alese staelad mab den : evel keveler d'an askenderc'hañ e trezalc'h ar sevenadur, ez ensamm ar vroadelezh, e kemer perzh el leviadurezhioù hag en o c'henniñvoù, e berr : keodedour eo. En ampoent an hontkenderc'hañ avat e tro kein da gement beziad 'zo, e kont evit netra sevenadur, broadelezh ha leviadurezh ha “mont hep gouzout da belec'h ez a”, dezhañ ur beurfrankiz a zo un arvez eus rezid ar c'hrouiñ. E-kichen e zleadoù hag e wirioù evel askenderc'her er gevredigezh keodedel ha politikel, evel keodedour, en deus enta dleadoù ha gwirioù evel hontkenderc'her.

Ar goulun-mañ diwezhañ a ziskouez bezañ un azveradur eus ar goulun deskrevet e 1970 evel “pevar stael an dispac'h” ma naouas evit ar wech kentañ an termen saviad kenderc'hañ. Kevenebiñ a raed neuze ar “saviad kenderc'hañ emsavel” ma labourer danvez krouerion ar Stad nevez hag ar “saviad kenderc'hañ arallek” ma talc'hent da berzhiañ er Stad c'hall. Hiziv ez anavezomp bepred ur saviad daouek, n'eo ket evel emsaverion ken, met evel denion : ur saviad kendalc'hek a askenderc'her (en e ster don : a drezalc'her a 'n hil istor) evel perzhiaded er gevredigezh keodedel ha politikel, ur saviad arskarek a hontkenderc'her. E staelad reizh mab den emañ an askenderc'hañ en arempred an hontkenderc'hañ — alese arver boas an termen saviad kenderc'hañ pa lavarer da skouer o deus François VALLÉE ha Roparz HEMON diazezet ur saviad kenderc'hañ dre astreiñ¹⁰ heuliad prantadoù diorreerezh ar brezhoneg en un hil istor hag an diorreerion e krouerion lavar. Pezh a skritellemp “saviad kenderc'hañ arallek” a adkavomp e rezh ar saviad askenderc'hañ. An tremen eus an eil d'egile ne ziverk ket ar c'hudennoù, nemet e ro dezho un dezgeriadur gwerc'hekoc'h, hollveziadel : ar gudenn bennañ hiziv a sell ouzh keñverioù an askenderc'hañ ouzh an hil istor. Dre berzh ma perzhiomp er gedvuhez o ren ez eo deverket dimp ar saviad a genderc'herion, ac'hoel a askenderc'herion, en hil istor gwiadet dre ar galleg. Ha, kement-mañ ne ouzomp nemet re, an holl elfennoù amparus d'hon c'hedvuhez a vez durc'haet da askenderc'hañ gwiad an kez hil istor, skol ha

¹⁰ Gant G. BACHELARD e *Le nouvel esprit scientifique* (1934) e voe despizet meizad an *astreiñ* er Ouiziadoniezh evel “an distro treuzfurmus a ra ar sell gouiziat war meizadoù kent diwar ur meizad nevez”, sl. KIS-089 – Gl. **réurrence**, La-05, pp. 62-63.

stlenn, amaezhiezh ha buhez foran, molumerezh ur *communauté nationale*... Ken e rank an hil istor gwiadet dre ar brezhoneg bevañ en amveziadoù gouelec'hiek. An dañjer avat n'eo ket ar gouelec'h. Prim ez aje an hil istor da get mar bije kantet e labourerion en askenderc'hañ nemetken, muioc'h, mar bije a-walc'h dezho askenderc'hañ e brezhoneg an hil istor gwiadet dre ar galleg¹¹. Touellus eo lavarout ne vevo ar brezhoneg nemet hag azasaet diouzh ar vuhez kempred. Dazont vo d'ar brezhoneg ha da gement a ampar an hil istor e voe eñ ar boulc'h anezhañ, mar bez durc'haet ouzh an hontkenderc'hañ, mar sav ur gorventennad krouiñ ennañ, drezañ hag en tu all dezhañ.

Ur vignonez parizian deuet da Vreizh d'un erzerc'hadenn gulturel a anzave he dañjer rak metoù aloubus, gorialek, distuz ha diyac'h an "*autonomistes botoù koad*"... Degas a ris da veiz dezhi ar blegenn c'houvidus m'emaint, hini marv programmet ur bed teuc'h a ziflip evel traezh diouzh ur sac'h toull. Pegeit c'hoazh e taleint da anaout yec'hed ha levez an deraouiñ dre gontañ evit netra kement bed a zo, bed ar re all koulz hag o hini ?

¹¹ E hevelep hent dall emañ koulskoude sanket *Diwan* evel an holl re a zilez gant tud all an emell d'ober o istor. Sl. an testennoù embannet war an divoud : KIS-606 – Va istor zo bihan, met va istor eo, La-12, pp. 271-275 ; KIS-640 – Kudenn al ledañ deskadur, La-13, pp. 67-71 ; KIS-645 – "*Du breton dans la tête : et après ?*", La-13, pp. 99-101 ; KIS-686 – Penaos e c'haller bezañ kelenner brezhoneg ?, Lavar-13, pp. 337-341 ; KIS-725 – *Diwan* ha heandizh ar brezhoneg, La-14, pp. 211-217 ; KIS-731 – Ar brezhoneg, ar Jedoniezh hag ar Skol veur, La-14, pp. 311-316 ; KIS-740 – *Diwan* ha kefredourion organek Frañs, La-15, pp. 26-35 ; KIS-794 – [...], Gl. **diglossie**, La-16, pp. 42-48.